

MIRKO VALENTIĆ

**VELEBITSKA MIRILA U ISTRAŽIVANJU ANTE GLAVIČIĆA I
DRUGIH TE NEKOLIKO TEZA O NARODU KOJEM
PRIPADAJU VELEBITSKA MIRILA ZAJEDNO
S NJIHOVIM DVOVJERJEM**

Mirko Valentić
Zvonimira Furtingera 1
HR 10000 Zagreb
mvalentic@isp.hr

UDK: 736.048:39](497.5 Velebit)
39:7.04](497.5 Velebit)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2013-12-20

U središtu istraživačke pozornosti je južna padina Velebita, njezin uzdig s "dva svijeta" velebitskih stočara: prostor života u zimi i prostor ljetnog uzdiga s velebitskim ljetnim stanovima. Istraživački interes usmjeren na jedinstvenu pogrebnu tradiciju, poznatiju kao velebitska mirila u zonama ljetne stočarske i agrarne privrede. Prve obavijesti o mirilima kao "grobovima duša" nastaju tek 1929. pa se u prvom dijelu studije želi obavijestiti pažljivoga čitaoca o brojnim radovima koji su nastali u velikom vremenskom luku od skoro stotinu godina. Najstariji prilozi (J. Poljak i I. Krajač) imaju doista trajnu vrijednost. Njihovi zapisi (1929. - 1934.) utemeljeni su na autentičnim iskazima starijih stanovnika, posljednjih svjedoka pogreba, preminulih oko ljetnih velebitskih stanova. Već je poodavno nastupio trenutak kada se u povijesnoj znanosti počela osjećati potreba historiografsko kritičkog osvrtu na radove o dvostrukom pogrebu velebitskih stočara: jedna na mirilu i druga na mjesnom groblju. Svjestan da se objavljeni radovi o stoljetnome nomadskom životu na Velebitu i njegovim mirilima mogu – u ovom prilogu – razmatrati samo kroz najvažnije dijelove, stoga sam propitivao što bi se još trebalo učiniti, a manje što je i kako činjeno. Jedno od tih pitanja je kojem narodu pripada geneza jedinstvene velebitske pogrebne kulture na ljetnom staništu velebitskog uzdiga. Na istoj crti razmatra se pitanje sličnih pojava u svijetu i zaključuje tanka sličnost u Europi samo u nekim dijelovima alpskim zemljama, dok je ona daleko jača na Tibetu i u Nepal u Aziji. U zaključnom dijelu priloga daje se nekoliko novih zapažanja, među kojima je najvažnije: kojem narodu pripadaju velebitska mirila, prastari pogrebni običaj duša. Tu se radi o starim Ilirima, supstratu romaniziranih Ilira, koje su doseljeni Hrvati tijekom dva prva stoljeća od svojega doseljenja kroatizirali i kristijanizirali, dajući im novo ime Starohrvatski Vlasi, dakako katoličke vjere. Njima, očito, pripada geneza velebitskih mirila. Oni već zarana imaju i svoja "počivala" kao mjesta na kojima se

odmaraju noseći ili prevozeći karavanske terete od mora prema sjeveru i obrnuto, kao najbolji poznavaoци velebitskih karavanskih putova prema Jadranu i Sredozemlju. Na drugoj strani, tj. u Istočnom rimskom carstvu, od predrimskog povijesnog razdoblja pa sve do pojave Turaka, živi i djeluje jedan drugi supstrat romaniziranih Ilira s Balkana, odnosno s područja Bizantinskog i Turskog Carstva. U povijesnoj znanosti taj drugi supstrat romaniziranih Ilira poznatiji je kao Starobalkanski Vlasi. U trenutku kada se na velebitskoj Planini i oko nje odigrao doista dramatičan ratni susret Starobalkanskih i Starohrvatskih Vlaha, u vrijeme turske agresije, ispisuje Petar Zoranić naš prvi roman s naslovom "*Planine*", 1536. godine.

Ključne riječi: Velebitska mirila, počivala, Iliri, romanizirani Iliri, kroatizirani Iliri, Vlasi, Starohrvatski Vlasi, Starobalkanski Vlasi.

Uvodna razmatranja

Prilog je pročitan na znanstvenom skupu u Senju 2013. godine. Posvećen je Anti Glavičiću, zaslužnom istraživaču povijesti Senja, velebitskih starina, osnivaču i dugogodišnjem ravnatelju Senjskog muzeja, utemeljitelju i glavnom uredniku *Senjskoga zbornika* (1965.-2003.). Osnovni tekst je znatno proširen od pročitanoga priloga. Prati Antinu fascinaciju s pojedinačnim velebitskim mirilima i mirilištima kao malim grobljima ljetnih stanova koja u svjetskoj geografiji pogrebnih tradicija zauzimaju jedinstveno mjesto. Na iskonskim vrjednotama velebitskih mirila, tj. rasutih grupacija jedinstvenih pogrebnih rastajališta duše i tijela, nalazimo danas vjekovni arhiv uklesan u kamenu, o ljetnim prebivalištima tipičnih velebitskih nomada i njihova uzdiga s dvije visinske i vremenske točke: početna – proljetna, kada počinje uzdig na planinska pasišta, i završna - jesenska - kada počinje spuštanje prema matičnim selima na tzv. prvim podovima velike planine. U njoj velebitski nomadi, zajedno sa svojim blagom, očekuje novo proljeće i početak novog uzdiga, sve do njihovih ljetnih stanova. I tako tisućljećima.

Od 1964., kada sam prešao u Povijesni muzej Hrvatske, započinju moji susreti s arheologom A. Glavičićem i nastavljaju se u Hrvatskom institutu za povijest od 1971. do našega zadnjeg pozdrava na senjskom groblju 2003. godine. Samo dan prije njegove neočekivane smrti bio je zajedno s nama na znanstvenom skupu u Senju koji je organizirao njegov Muzej, a koji je utemeljio 1960. godine. U nizu naših susreta, mahom u Zagrebu, nastojali smo proniknuti u povijesni korijen velebitskoga stočarskog svijeta i njihov uzdig, tipičan za sve mediteranske stočare koji su u pravilu gradili dva osebujna svijeta. Jedan na tzv. prvom podu s nadmorskom visinom između 400 i 500

metara. Tu, u najnižoj točki uzdiga, imali su naši velebitski stočari svoja stalna zimska i životna naselja, zajedno s komunalnim institucijama i pomorsko trgovačkim "kućama" u kojima se trgovinom i razmjenom robe namirivala svaka potreba, poglavito sol, prijeko potrebna u životu stočara, osobito u vrijeme ljetnih ispaša. Drugi svijet velebitskih stočara građen je, također stoljećima, ali na višim točkama velebitskoga uzdiga s poznatim pastirskim "ljetnim stanovima" u kojima se živjelo i planinsko-stočarsku proizvodnju njegovalo tijekom velikog dijela proljeća, cijelo ljeto i dijelom jeseni. Između jednoga i drugoga velebitskog svijeta postojala je živa organska i emotivna povezanost. Jedino vrijeme kada prestaje svaka povezanost, između prvoga i drugoga pastirskog svijeta je zima, kada potpuno zamire život na višim točkama Velebita i kada se pastirske obitelji ponovno okupljaju da bi zajednički provele zimu na tzv. prvom podu. Tu se očekuje novo proljeće i početak novog uzdiga, tj. ponovni odlazak u tzv. drugi svijet velike planine, sve do najviših točki južne velebitske padine. Preko njih počinju prelazi u svijet Like i Krbave. Na sjevernom dijelu Velebita susrećemo potpuno drugi svijet, svijet koji ne poznaje kulturu mediteranskog uzdiga s mirilima i dvostrukim rastajalištima: najprije onoga s dušom na mirilu, a zatim s tijelom na zajedničkom mjesnom groblju u podnožju planine. No, i u različitostima mogu postojati neke zajedničke spona, pitanje je samo kada je počelo njihovo izumiranje. Naime, i na sjevernoj padini Velebita stoljećima su živjele stare predturske vlaške zajednice kroatiziranih Ilira, istoga korijena, baš kao i na južnoj velebitskoj padini, zajednice staroga mirilskoga biljega.

Budući da je u središtu naše istraživačke pozornosti južna padina Velebita i njezin uzdig s *dva svijeta* velebitskih stočara, bit će dovoljno ako se istraživački interes usmjeri prema jedinstvenom svjetskom fenomenu ovdašnje pogrebne tradicije, poznatije kao velebitska mirila na južnoj padini Velebita. U metodološkom i tematskom postupku potrebno je ograničiti ovaj prilog na pogrebne protokole velebitskih nomada *drugog svijeta* na Velebitu, tj. u zonama ljetne stočarske i agrarne privrede, okupljene oko velebitskih ljetnih stanova. Na najnižoj točki velebitskog uzdiga, u tzv. *prvom svijetu* velebitskih stočara, gdje život ne zamire ni u jednom dijelu godine, nema tragova pogrebne kulture s mirilima, tim jedinstvenim *grobovima duša*.

Uvodno, želi se također obavijestiti pažljivoga čitaoca da je od prve zabilježene obavijesti o mirilima na Velebitu prošlo već 85 godina. Zatim, da su u tom skoro stoljetnom razdoblju nastali brojni radovi, nažalost bez ijednog sintetičkog pristupa. Dapače, moglo bi se reći da se još uvijek *vrtime* oko zapažanja prvih izvjestitelja, Josipa Poljaka i Ivana Krajača. Nema sumnji da njihovi prilozima imaju doista trajnu vrijednost jer se njihovi zapisi temelje na

velebitskoj svakodnevnicu i autentičnim iskazima starijih stanovnika, posljednjih živih svjedoka sahrane preminulih oko ljetnih velebitskih pastirskih stanova. Zato se njihovo svjedočenje s razlogom uzima kao vjerodostojan izvor živih svjedoka kojima su mirila, i posmrtni običaji vezani uz njih, bili dio njihove svakodnevnice.

I.

Gledano metodološki nastupio je trenutak kada se sve više osjeća potreba jednog historiografsko kritičkoga osvrtu na postojeću literaturu o vjekovnom dvostrukom pokopu velebitskih stočara, koji u sebi nosi zatvoreno velebitsko dvovjerje. Jedno se iskazuje na mirilu, a drugo na mjesnom groblju, uza sva pravila katoličkoga pogrebnog obreda. Pročitavši sve objavljene radove o nomadskom životu na Velebitu i mirilima kao vrlo ozbiljnom i danas isključivo znanstvenom fenomenu svjetske pogrebne tradicije, bojim se da u okviru ovako ograničenoga prostora nije moguće izreći o svakom pojedinom radu i njegovu autoru opširniji prikaz. Zato ću se u ovom historiografsko kritičkom osvrtu ograničiti samo na najvažnije dijelove pojedinih istraživačkih priloga, propitujući više što bi se još trebalo učini, a manje što je i kako činjeno.

Prvo istraživačko *otvaranje* ove svakako jedinstvene baštine u svjetskoj geografiji pogrebnih tradicija započelo je doista kasno, tek 1929., a i tada samo na razini planinarskoga vodiča i autora koji je po svojoj osnovnoj vokaciji bio geolog. U toj nevolji ne nalazim nikakav nedostatak, dapače, vidim prednost u kojoj geolog vjerno prenosi riječi svojih sugovornika tako kao da ispisuje autentičnu sliku, prepuštajući drugima ocjenu njezine stvarne vrijednosti. Naš prvi informator koji pokreće prva proučavanja prastarih pogrebnih običaja na južnoj padini Velebita bio je geolog Josip Poljak¹. Poslije J. Poljaka uslijedila je nova dopuna, također u gotovo istoj senzacionalističkoj maniri. Bio je to opet geolog i poznati predsjednik Hrvatskog planinarskog društva Ivan Krajač².

Zatim je nastupilo vrijeme duge šutnje. Skoro pola stoljeća kasnije javlja se, uz dotadašnje geologe, i jedan etnolog. Moglo bi se reći struka, Milovan Gavazzi³. Njegovim obavijestima o zagonetnim velebitskim mirilima priključio se, poslije Drugoga svjetskog rata i arheolog Ante Glavičić⁴, svojom studijom o velebitskim mirilima i počivalima, koju objavljuje u *Senjskim zborniku* 1980. godine. Poslije Glavičića velebitska mirila počinju proučavati i drugi

¹ I. POLJAK, 1929, 202-208; 1937, 43-45.

² I. KRAJAČ, 1934, 161-167.

³ M. GAVAZZI, 1978, 197-205.

⁴ A. GLAVIČIĆ, 1980, 197, 210; 1983/1984, 7-23.

istraživači. Među njima posebno mjesto zauzimaju Mirjana Trošelj⁵ i Aleksandra Faber⁶.

Sva dosadašnja istraživanja velebitskih mirila moguće je okupiti u dvije istraživačke skupine: jedna, Poljak – Krajač – Gavazzi (1929-1978) i druga, koju predvodi A. Glavičić. Rad druge skupine moguće je vremenski omeđiti godinama od 1980. do 2013. godine.

U mnogim zapretnim tajnama Velebita fascinantna mi je, prije svega, njegova tisućljetna zatvorenost koju nije mogla načeti ni stroga vojnička komanda i uprava. Ona se ovdje utemeljuje u prvim godinama XVIII. stoljeća kada cijeli Velebit, poslije oslobođenja velikih dijelova Hrvatskog Kraljevstva i mira u Srijemskim Karlovcima 1699., zajedno s pripadajućom morskobalobalobalom, ulazi u sklop Vojne krajine. Svaka krajiška pukovnija Hrvatske krajine dobila je po jedan dio Velebita, čak i više od Velebita jer je Krajina gospodarila i dijelom morske obale koja se protezala od Novog Vinodolskog do Sv. Magdalene. Jedino je Slunjska pukovnija ostala bez udjela u gospodarenju Velebitom jer je u amanet dobila, već prije XVIII. stoljeća, Žumberačku kapetaniju.

Ogulinska, Otočka i Lička pukovnija dijelile, od početka XVIII. stoljeća, upravu i kontrolu nad Velebitom skoro 200 godina, tj. do razvojačenja 1873. i sjedinjenja s Civilnom Hrvatskom 1881. godine, kada je cijela Hrv.-slav. vojna krajina konačno vraćena pod jurisdikciju Zemaljske vlade u Zagrebu. Na južnoj velebitskoj padini zapovjedna i upravna središta zajedno s vojnim stražarnicama i poštom, a koja su pripadala Otočkoj pukovnici, bila su raspoređena od Senja preko Sv. Jurja i Jablanca do Cesarice u blizini Karlobaga. Od Cesarice na morskoj obali počinje granica s Ličkom pukovnijom. Njezin dio južnog Velebita, prateći jadransku obalu, ide samo od Cesarice preko Karlobaga do Sv. Magdalene, gdje počinje stara granica s Dalmacijom koja se u tom trenutku nalazila u sklopu Mletačke Republike. Međutim, unutrašnjost južnog Velebita koja pripada Ličkoj pukovnici bila je znatno veća od crte na moru: Cesarica – Sv. Magdalena. Područje Ličke pukovnije protezalo se na kopnu od Tulovih greda, preko Svetog brda i Vlaškog grada do Vaganskog vrha i cjelokupnog areala Paklenice prelazeći dijelom na drugu stranu puta Gospić – Karlobag. Iza novo uspostavljene crte diobe protezalo se, prema zapadu i sjeveru, područje Otočke krajiške pukovnije. U opsežnoj krajiškoj arhivskoj građi Ratnog arhiva u Beču, gdje sam godinama istraživao, nisam nikada naišao na bilo koji trag o velebitskim mirilima, ali sam

⁵ M. TROŠELJ, 1981/1982, 115-148; 1983/1984, 59-72; 1992, 69-72; 73-80.

⁶ A. FABER, 1995, 157-170; 2000, 15-44; 203, 629-648.

zato nailazio na brojnu građu o lokalnim ratovima velebitskih stočara sa stočarima iz Dalmacije koji u vrijeme ljetnih mjeseci izlaze na Velebit sa svojim blagom i ugrožavaju pašu tamošnjih velebitskih stočara zbog povećane potrošnje ionako oskudne vode, osobito u ljetnoj ispaši. Mali ratovi na Velebitu vode se gotovo isključivo zbog pojila. Tako su nastale brojne vrlo iscrpne karte velebitskih pojila i pokušaja središnje vojne vlasti u Beču da se izade u susret zahtjevima stočara Dalmacije, kako bi i oni dobili pravo na dio velebitskih pojila, odnosno vode za napajanje njihova blaga.

U povijesna istraživanja velebitskih mirila i posmrtnih običaja starohrvatskih velebitskih Vlaha, među kojima su, uz zatečene romanizirane Ilire, visok udio imali i doseljeni Hrvati već od VII. i VIII. stoljeća, ušli smo s velikim zakašnjenjem. Svi naši srednjovjekovni nacionalno-integracijski procesi u romaniziranim gradovima na istočnoj obali Jadrana imaju i drugu ne manju integracijsku sastavnicu ovaj put na prostoru srednjovjekovnog hrvatskog sela. Jednu i drugu integracijsku sastavnicu moguće je pratiti kroz vrlo složene procese kristijanizacije i kroatizacije antičkog grada i ruralnog prostora⁷. Jedan i drugi integracijski proces vodi, razvojno, a kroz skoro 200 godina, trenutku kada Hrvati postaju politički i vojnički narod sa svojim prvim knezovima. U tom kontekstu nalazimo da bi proučavanje južne velebitske padine zajedno sa starohrvatskim Vlasima ovdje, moglo korisno poslužiti pitanjima geneze velebitskih mirila i mitske tradicije velebitskog areala koja je očito starija od našega doseljenja. Dakle, ako se problem postavi kao pitanje dugog trajanja, onda nam se prvo sačuvano izvješće o velebitskim mirilima iz 1929. javlja kao otkriće jednog već dobro poznatog potonuloga svijeta.

II.

1. U dosadašnjem razvojnom luku historiografije o velebitskim mirilima najstariji prilog ispisuje Josip Poljak, u *Velebitskom vodiču* 1929. i *Ličkom kalendaru* za godinu 1937. Između jednoga i drugoga zapisa nema bitnih razlika budući da drugi prilog sadrži djelomičnu dopunu, tj. proširenje, prvoga. Od velebitskoga starca kazivača J. Poljak je zabilježio da domaći ljudi na Velebitu svaku veću grupu pojedinačnih mirila nazivaju *mirilišta*. Svi velebitski starci s kojima se u nekoliko navrata susretao svjedoče da je stari posmrtni običaj s mirilima "manje-više prestao". Za naša razmatranja dragocjena je jedna tek usputna bilješka u kojoj kazivač svjedoči zašto je na nekim velikim lokalitetima mirilišta prestalo novo podizanje mirila. U tom kontekstu kazivač

⁷ O dugotrajnom procesu kroatizacije antičkih gradova na istočnoj obali Jadrana pisao je iscrpno i znalački Mate Suić u svojoj monografiji o antičkom gradu u nas.

navodi primjer Dundović Poda gdje su podignuta možda najljepša mirila. Međutim, Poljakov kazivač podučava svoga sugovornika pa objašnjava zašto se više ne podižu nova mirila na ovom starom velebitskom lokalitetu. Njegovo tumačenje je slijedeće: kada su Dundović Podi postali stalno velebitsko naselje, (podc. MV) i kada se ovdje prestalo živjeti samo tijekom jednog dijela godine i u pastirskim ljetnim stanovima, pokapanje se u Dundović Podi vrši bez prastarih obreda s mirilima pa se s pokojnikom rastaje samo na mjesnom groblju. Sami kazivači govore o dva velika mjesna groblja, Starigrad i Jablanac. Nameće se pitanje zašto je, ne samo ovom prigodom, preskočen Karlobag za kojeg se zna da je također imao svoje groblje. U prvom i drugom izvješću J. Poljaka bilježi imena velikih lokaliteta s mirilima, tj. mirilištima, na Velebitu, počevši od Obrovca pa dalje u velebitsku unutrašnjost. Iza sebe ostavlja prvu kartografiju mirilišta koju bi trebalo danas popuniti novim lokalitetima.

Prve stranice analitičkog pristupa o velebitskim mirilima ispisao je Ivan Krajač 1934. i objavio u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*. Znanstvenim krugovima u Hrvatskoj i izvan naše domovine Krajač, poput J. Poljaka, otkriva potpuno nepoznat a zapravo prastari pogrebni običaj velebitskih stanovnika. O pogrebu i mirilima na Velebitu razmišlja na sljedeći način: to je posljednji zemaljski polazak mrtvacu putem kojim je za života najčešće hodao, od matičnoga sjedišta na tzv. prvom velebitskom životnom podu do ljetnih stanova podignutih na višim točkama velebitskog uzdiga. Tu na njegovu mirilu ostaje njegova zadnja realna uspomena. Zato ga na mirilu, u blizini njegove kuće a pokraj puta ili velebitskih staza, izmjere od glave do nogu, i postave dvije ploče: uzglavnicu i uznožnicu.

Kada je riječ o starosti velebitskih mirila, Krajač ispravno primjećuje da su mirila na Velebitu *veoma stara tradicija koja seže u pradavnu povijest*. Pogreb pokojnika s njegovim obaveznim mirilom, dodaje Krajač, tipičan je *samo za stanovnike Velebita* i u zonama gdje velebitski nomadi podižu svoje ljetne stanove. U zaključnom dijelu svoje studije donosi još neka zapažanja temeljem kojih je moguće zaključiti da se i on služio metodom razgovora s velebitskim stanovnicima. Na toj crti nastaju i njegova zapažanja o postupanju s pokojnikom na mirilu, tj. na mirilištima, kojem se daje status neke vrste stoljećima skrivenog predgroblja. Budući da su njegova zapažanja utemeljena na razgovoru s autentičnim stanovnicima, ona su za nas, danas, vjeran dio kolektivne memorije Velebita.

U zaključnom dijelu svoje studije donosi još neka vrijedna zapažanja, iz kojih je moguće zaključiti da se i on, poput geologa J. Poljaka, služi poznatom metodologijom etnografske znanosti: razgovor sa suvremenima. Na toj crti I. Krajač gradi neke dragocjene zaključke na koje bih - budućim istraživačima -

želio skrenuti posebnu pozornost. S tim u vezi podsjećam na gotovo bitan dio mitskog sadržaja koji se isprepliće s velebitskih mirila. Misli se najprije o gotovo protokolarnom postupanju s pokojnikom na mirilu i dužini trajanja obreda na mirilištu. Krajač zapisuje: tijelo mrtvacu ostaje položeno na mirilu, po riječima njegovih sugovornika, toliko dugo *što bi se recimo mogao izmoliti jedan očenaš*. Zatim se mrtvac nosi na mjesno groblje. Na putu koji može trajati i 5 sati nosači su morali počiniti pa se takva unaprijed znana mjesta u komunikacijskom izričaju zajednički nazivaju *počivala*, lišena bilo kakva obredna protokola. Važan dio pogrebnih tradicija pridaje mirilu, gdje iza svakog mrtvacu ostaje na velebitskim ljetnim stanovima njegovo osobno mirilo s ukrasnom pločom –uzglavnicom - koju izrađuje velebitski klesar. Stilizacija velebitskih uzglavnica i njezine pojedinačne poruke i danas su velike velebitske tajne. Prema zapisu I. Krajača, svako velebitsko ljetno, tj. sezonsko, naselje pa čak i neka sela, imaju svoja mirilišta i nitko ne smije na tuđe mirilište. Po mirilištu ne smije blago pasti, tamo se ne smije kopati, niti orati, niti se smije bilo što saditi. U narodnim predajama, koja se na Velebitu čuvaju stoljećima, mirilište je sveto mjesto. U pučkom vjerovanju - zapisuje I. Krajač - mirilišta se podižu za to da duša pokojnika na svom mirilu počine, prije negoli tijelo na mjesnom groblju zakopaju. Mirilište nije samo pojedinačno sveto mjesto na Velebitu, ono je i otvoreni raj velebitskih stanovnika s druge točke velebitskog uzdiga. Kada se duše pokojnika vraćaju na zemlju a to se, u vjerovanju tamošnjeg stanovništva, često događa, onda je pokojnikovo mirilo jedino mjesto gdje duše mogu počivati. To vrijedi osobito na Dušni dan kada je svaka duša pokojnika na svom mirilu. Zato posjet mirilu, zaključuje I. Krajač, vrijedi kao posjet groblju. Danas je to staro vjerovanje u velebitskom kraju, dodaje I. Krajač, u propadanju. U njegovim zabilješkama nalazimo veći broj dragocjenih objašnjenja o velebitskim mirilima da mi se često puta čini da nekim istraživačima velebitskih mirila ovaj spis nije dovoljno poznat ili ga nedopustivo zaobilaze. Mislim pri tom prije svega na ova pitanja: čemu su služila mirila u životu velebitskih stočara, sadržaj velebitskog dvovjerja; mirilo i Dušni dan, zatim mirilište kao sveto mjesto pokraj kojeg velebitski stanovnici prolaze u tišini. Zaključio bih, ne bez povoda, sljedećom primjedbom: daleko su velebitska mirila od stećka na Balkanu, kao i s onima u zemljama zapadno od Balkana, misleći pri tom na Hercegovinu, Bosnu i neke dijelove Hrvatske. Svaka usporedba velebitskih mirila sa stećcima potpun je promašaj.

U ocjenjivanju mjesta I. Krajač, među istraživačima posmrtnih običaja na Velebitu rekao bih i ovo: on je prvi u nas osigurao velebitskim mirilima, dakako zajedno s mirilištima - koja bih uvjetno zvao skrivena predgroblja – trajnu međunarodnu dimenziju. On otkriva da u Europi postoji sličnost s

velebitskim mirilima samo u alpskim zemljama stare rimske provincije Norik. Ali dodaje da sličan pogrebni običaj postoji samo u dalekoj Aziji, u Tibetu i Nepal. Jedina je razlika - zaključuje I. Krajač - da se njihovi *menhiri*, koji odgovaraju našim kamenim velebitskim mirilima, postavljaju u polukrugu.

2. Od I. Krajača do A. Glavičića (1934.-1980.) trajala je duga šutnja u istraživačkom obzorju velebitskih pogrebnih fenomena u ukupnom trajanju od 46 godina ili skoro pola stoljeća. Tu je veliku prazninu ublažio, samo djelomično i formalno, poznati zagrebački etnolog M. Gavazzi. U njegovu prilogu *Počivala* ima svega, ali najmanje velebitskih mirila. Prilog je objavljen 1978. godine. Međutim, vrijeme njegova stvarnog nastanka nisam uspio utvrditi. Rađen je na osnovi različitih rukopisnih materijala koji potječu od njegovih studenata i suradnika a čuvaju se, prema riječima M. Gavazzija, u Etnološkom zavodu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Danas ponovno čitam ovaj prilog želeći, još jednom, provjeriti svoja prvotna zapažanja o znanstvenim prosudbama našeg autora. Razmišljam o autorovu prilogu u smislu odgovora na retoričko pitanje: koja je njegova sadržajna vrijednost? Odgovorio bih ovako: dobili smo izvrstan vodič kroz nebrojena veća i manja *počivala* u nas i daleko izvan granica Hrvatske. Prema riječima autora, ona se protežu od Crne Gore i istočne obale Jadrana sve do razmeđa Italije i Slovenije. Ima ih u manjem broju u dijelovima Srednje Europe i nešto više u južnim dijelovima Francuske (na dijelovima granice sa Švicarskom). Autor je ispitujući tragove *počivala* naišao na podatak o njihovom postojanju i na Balkanu. Tu ih pronalazi u zapisima crkvenih tekstova, primjerice, u manastirskoj hrisovulji Dečana, što potvrđuje njegove pretpostavke o postojanju *počivala* i u Srbiji tijekom 13. stoljeća. Tragom također arhivskog gradiva utvrđuje postojanje *počivala* u Hrvatskoj u XII. stoljeća, a potječe iz okolice Trogira 1186. godine.⁸

U kategorizaciji njegovih *počivala* postoji nekoliko vrsta. Najbrojnija su koja doista i odgovaraju terminskom sadržaju, *počivala*. Dakle, za odmor srednjovjekovnih karavanskih nosača različitog tereta, za odmor stanovnika na rubovima velikih prijevoja ili dužih uzbrdica. Za odmor lokalnog stanovništva u okvirima svojih naselja ili poznatih crkvenih srednjovjekovnih procesija. Međutim, kada autor ulazi u zonu *pojedinačna* ili *grupna* *počivala*, približavamo se dijelovima našega većeg neslaganja s tezama o izjednačavanju tipičnih velebitskih mirila i mirilišta s pojedinačnim ili grupnim *počivalima*. Neslaganja su još veća oko postavljanja navodno *hrpe kamenja* uz putove na kojima se nalaze *počivala*. Ipak, najviše iznenađuje i nevjericu stječe svaki onaj koji bar

⁸ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, 2, Zagreb, 1904, 224.

nešto zna o velebitskim mirilima, tj. *grobovima duša*, na planinskim *velebitskim stanovima*, a na putu prema mjesnom groblju, tj. stalnim boravišnim zonama otkuda svake godine kreće velebitski uzdig. U tom kontekstu likovni prilog autora na str. 204. a koji potpisuje M. Gavazzi riječima: *Počivala - individualna mirila. Između Ledenika i Tribnja (srednji Velebit)*, nedvojbeno dokazuje da naš autor doista ne razlikuje: velebitska počivala od velebitskih mirila! Uvažavajući stajališta svakog autora, a osobito terminologiju njegove struke, ipak se teško mogu pomiriti s autorovim terminom *kamena odlagališta* (!) kao istoznačnicom za groblje (204) i na drugim stranicama autorova priloga. S jednakom sumnjom gledam na zaključni dio priloga, u kojem M. Gavazzi iznosi stajalište o postojanju nekih sličnosti između naših velebitskih počivala i mirila *s velikim nadgrobnim spomenicima na sjeverozapadu Balkana, tj. stećcima*, s njihovim *ornamentalnim i figuralnim ukrasima* (204). Za istraživača koji se doista bavio stećcima: nema sličnosti, postoji samo nepremostiva praznina.⁹

O prilogu našeg autora *Počivala* još jednom ponavljam: njih nije moguće vezati i poistovjećivati uz pojmove *grob* i *groblja*. Na tom tragu dodao bih i svoja dječaćka pastirska sjećanja na jedno *moje* stvarno Počivalo. Ono se nalazilo na Bobiji, ogranku Kozare, a između Une i Vrbasa. Vrlo zanimljiv klimatološki masiv između Panonije i planinske Hrvatske. Položen je slično kao naše Sljeme od Ponikvi do Starog Laza. Služi, između ostalog, kao visinski bedem koji priječi prodor zimskih hladnih vjetrova koji dolaze iz gornje Panonije i žele prodrijeti u donju Panoniju. U mreži rimskih putova nudila je moja Bobija najkraći prolaz rimskih legija i dakako robe između rimskih gradova u Dalmaciji i vojno-trgovačkih središta na Dunavu. Moja pastirska planina služila je upravo toj svrsi, sve do turske agresije, koja je uništila između ostaloga i sve naše vertikalne prometnice Dunav – Dalmacija. Na *moje* Počivalo na Bobiji vode dva puta iz smjera jug – sjever. Jedan kroz naselje Žabari i drugi kroz naselje Majdandžići, a onda se u planinskom dijelu Bobije slijevaju u jednu prometnicu kojom se ne s malim usponom izlazi na vrh *moje planine*. Tu i danas postoji Počivalo, tako narod naziva. Bio je to dovoljan prostor na kojem su se mogli odmoriti putnici s robom, koja se od juga prenosila prema prijelazima na Savi i Dravi, sve do trgovačkih središta na Dunavu. Čuvajući svoje blago na planinskim pašnjacima Bobije nisam ništa znao o njihovom dubokom povijesnom i prometnom smislu. Prilog M. Gavazzia *Počivala* bio je dovoljan poticaj da oživi moja sjećanja na jedno živo Počivalo iz moje mladosti, koje vam s velikom radošću poklanjam.

⁹ Više o tome usp. moju knjigu *Kameni spomenici Hrvatske od XIII. do XIX. stoljeća*, posebno prilog: Stećak nepoznatog ratnika, između XIII. – XIV. stoljeća.

3. Drugu skupinu istraživača velebitskih mirila predvodi arheolog A. Glavičić. Kao glavni urednik *Senjskoga zbornika* želio je svoje glasilo širom otvoriti istraživačima geografije velebitskih pogrebnih tradicija i dvovjerja tamošnjeg stanovništva. Svoje istraživačke radosti želio je nesebični dijeliti s novim istraživačima velebitskih mirila i mirilišta te zajedno s njima pokrenuti najsloženije istraživačko pitanje: kojem narodu pripada geneza jedinstvene velebitske pogrebne kulture na drugom, tj. ljetnom staništu velebitskog uzdiga. Da bi oplemenio svoj znanstveno istraživački projekt i drugim sastavnicama, objavljuje u *Senjskom zborniku* nekoliko radova o najstarijim narodima koji su živjeli na istočnoj jadranskoj obali i u njezinu zaleđu. Posebno zapaženi bili su radovi Marina Zaninovića: *Antička naselja ispod Velebita* i drugi, *Stanovništvo velebitskog Podgorja u antici*¹⁰. Radovi Marina Zaninovića, zajedno s već ranije objavljenim prilogom Radoslava Katičića¹¹, koji govori o najstarijim jezicima i narodima u Senjskom primorju, čine i danas najpouzdanije istraživačke putokaze prema narodu kojem pripadaju početci velebitskih mirila. Na istom tragu nastaje i rad Mirjane Matijević-Sokol¹².

Znanstvena i stručna bibliografija arheologa A. Glavičića rječito govori da je upravo Ilirima posvetio najveći istraživački interes. Taj najbrojniji predrimski narod stoljećima drži veliko područje od blazine Alpa na zapadu do granice s Grčkom na istoku. Između Ilira i Velebita, dakako i njegove južne padine, postojala je vjekovima organska povezanost. Jedino bi Vratnik mogao do kraja "ispričati" priču o ilirskim susretima sa Senjom i drugim lukama i lučicama južnoga Velebita. U gravitacijskom dijelu Senja, kao jednog od najvećim pomorskih emporija sjevernog Jadrana - od Zadra do Pule - živjeli su pak Liburni, poznati gospodari sjevernih jadranskih luka. Za arheologa A. Glavičića to su bile šire granice istraživačkog interesa. Otkopao je, između ostalog, ne mali broj ilirskih, japodskih i liburnijskih grobova i ispisao brojna izvješća o grobnim nalazima. Fascinantan je - primjerice - njegov opis nalaza iz groba jedne žene, na velebitskom lokalitetu Gradina s Maloga Libinja. Na odjevnoj metalnoj kopči umrle, prepoznaje ucrtane male trokute s kružnicama. Svjestan da ispred sebe ima veliko otkriće iznosi ovaj zaključak: motiv trokuta u kružnici, zatim u polu-kružnici ili između dviju linija, nalazimo i na uzglavnicama velebitskih mirila. Za grobnicu s Gradine i nalaze u njoj drži da su stari oko 500 godina prije Krista.

¹⁰ M. ZANINOVIĆ, 1980, 187-196; 1983/1984, 29-40.

¹¹ R. KATIČIĆ, 1967/1968, 46-53.

¹² M. MATIJEVIĆ-SOKOL, 1994, 25-40..

U grobu s velebitske Gradine otkriva prenosnicu između rimskih etnikuma i njihova supstrata na Velebitu, nastao znatno kasnije, a kojem će Hrvati dati zajedničko ime: Starohrvatski Vlasi. Prema tome, Glavičić je već 1980-ih godina trasirao osnovne istraživačke pravce u rješavanju fenomena velebitskih mirila, koji u Europi imaju sličnu pojavu samo u alpskim dijelovima stare rimske provincije Norik, među današnjim jodlarima a zatim, prema tvrdnjama I. Krajača, na Tibetu i u Nepal u Aziji.

Radeći 1980. prvo arheološko izvješće o velebitskim mirilima, A. Glavičić neupućenom istraživaču savjetuje da ih ne traži na padinama Velike Kapele od Klenovice do Senja. Mirila treba tražiti samo uzduž južne velebitske padine i svih njezinih staza koje vode od mora u planinu, do velebitskih nomadskih ljetnih stanova.

Sačuvani ostatci tipičnih pastirskih ljetnih naselja – a bilo ih je prema Antinoj procjeni oko 200 - govore da je velebitski pastirski život, ovdje, bio sličan onome u Hercegovini i Dalmaciji prije turskih prodora. O predrimskim i rimskim gradovima na obali velebitskog primorja govori kao gravitacijskim točkama gospodarskog susreta velebitskih stočara s trgovcima u pet osnovnih antičkih gradova: Senia, Opsika, Stinica, Jablanac, Bag i Starigrad na putu prema Jaderi, odnosno Zadru.

Držeći se svoje osnovne teme *Mirila i počivala na Velebitu*, arheolog A. Glavičić ne razmatra seobe Vlaha, koji nam dolaze s područja Bizantinskog, odnosno Turskog Carstva. U sklopu *migracijskih tema* njegov istraživački interes okrenut je unutrašnjim migracijama na Velebitu koje se, u određenom vremenskom ritmu prirode, ponavljaju svake godine na dan sv. Jurja, i traju do prvog jesenskog mraza, kada prestaje ciklus velebitskog uzdiga, a život velebitskog stočara i njegova blaga spušta se u matična zimovališta na tzv. prvom podu Podgorja. Tu se čeka novo proljeće i ponovni uzdig na velebitski *res nullius*, tj. ničiju zemlju.

U istraživačkom pristupu osnovnoj temi služi se, poput J. Poljaka i I. Krajača, dragocjenom metodom razgovora sa starijim stanovnicima, i na taj način ostavlja njihov autentičan opis pogrebnih običaja na Velebitu, s posebnim osvrtom na pogrebne radnje na mirilu. Govori o mirilima i nosačima pokojnikova tijela, zatim o polaganju mrtvoga tijela na kamenu podlogu, "mirenja", tj. polaganja kamene uzglavnice i kamene uznožnice.

Uzimanjem mire pokojnikova tijela završen je najosjetljiviji dio pogrebnog postupanja. Narod na Velebitu stoljećima vjeruje da je u tom trenutku, a na mirilu, duša pokojnika namirena, baš kao što dobar velebitski pastir na kraju dana - u zimskim mjesecima - namiruje svoje blago da bi moglo počivati u dugoj zimskoj noći. Drugim riječima, najbliža rodbina zajedno s

nosačima na mirilu daju svom pokojniku siguran prijelaz iz svijeta živih u svijet mrtvih. To je skrivena tajna velebitskih mirila. Između nje i spomenutih *Počivala M. Gavazzia* nema doista nikakvih dodirnih spona.

Na kraju izvješća o velebitskim mirilima A. Glavičić podsjeća znanstvenu javnost da geneza velebitskih mirila i dalje ostaje pokrivena koprenom tajni, jer su mnoga pitanja, zaključuje autor, i dalje otvorena. Kada su nastala velebitska mirila, ja na to pitanje - zaključuje A. Glavičić - nisam dao odgovor. Ali budući da je živio kao čovjek i znanstvenik koji se nikada ne predaje, ostavlja znanosti i svojim Senjanima važnu istraživačku poruku ovim riječima: u svakom slučaju trebat će dosta vremena i snage da se propješači Velebit uzduž i poprijeko, da se i dalje istražuje ovaj veoma zanimljiv narodni pogrebni običaj.

U nastojanju da se na jednom mjestu okupe, koliko je to moguće, svi prilozi koji doprinose istraživanju velebitskih mirila, ne možemo zaobići šestu skupinu arheoloških nalaza A. Glavičića.¹³ Prilog je objavljen u dvobroju *Senjskog zbornika*, 1983/1984. s osam najstarijih predrimskih lokaliteta s grobovima, oko kojih su, kasnije, koncentrirana najveća nalazišta mirila, što ni u kojem slučaju ne znači da su već do sada u velebitskim prostranstvima otkrivena sva mirila. Ovdje navedenim lokalitetima treba pridodati i što pouzdaniji popis velebitskih *ljetnih stanova* a koje bi tek trebalo izraditi. Njih je, prema procjeni našeg istraživača, bilo najmanje 200. Dodajmo tome da cijelo područje Velebita – prema dvadesetgodišnjem istraživanju A. Lemić - ima duljinu oko 160 km i desetak km dubine s više od 500 velebitskih sela i zaselaka.¹⁴

Aleksandra Faber izradila je dosada jedini rad posvećen velebitskim stočarima pa već zbog te činjenice privlači našu posebnu pozornost. Nažalost, u središtu njezine istraživačke pozornosti nije Velebit kao *res nullius*, iz perspektive feudalnoga vlasništva u nas "ničija zemlja". Svoju pozornost okreće prema velebitskom stočaru da, ali ga promatra isključivo kroz pitanja njegova odnosa prema smrti. Ovdje, gledano istraživački, kao da ni jedno pitanje ne može proći bez velebitskih mirila. Tako se i naša autorica upustila u razmatranja velebitskih stočara kao socijalne kategorije, tražeći njihovo korijenje na krivom mjestu, tj. na Balkanskom poluotoku, ili s onu stranu rijeke Drine, misleći pri tom da im je Balkan jedina kolijevka. Ona očito ne poznaje

¹³ "Arheološki nalazi iz Senja i okolice (VI)", sa slijedećim lokalitetima: Gradina Kneževići na Malom Libinju; Gradina na Velikom Rujnu; Gradina na Malom Rujnu; Gradinica na Malom Rujnu; Gradina Milovci kod Starigrada - Paklenica; Velika i Mala Gradina Sv. Trojice; Gradina kod zaseoka Lisarice te Gradina "Glavičića" iznad Lukova.

¹⁴ Usp. A. LEMIĆ, 2013. s 4 iscrpne karte i s oko 1500 fotografija.

Frnanda Braudela i njegovo znamenito djelo, prevedeno u nas 1997. *Sredozemlje i Sredozemni svijet u doba Filipa II.* Naš dio Jadranske obale i Velebit nad njom (zajedno sa svojim vilama i mirilima) je zapravo dio Sredozemlja, a ne Balkana. Stanovništvo Velebita su zapravo stari Iliri, supstrat romaniziranih Ilira i Japoda koje su tijekom dva prva stoljeća doseljeni Hrvati kroatizirali i kristijanizirali, dajući im novo ime Starohrvatski vlasi, dakako katoličke vjere. Promijenili su svoje staro ime i postali svi zajedno Starohrvatski vlasi. O njima je ovdje riječ, riječ je njihovim velebitskim mirilima. Oni imaju i svoja "počivala" kao mjesta na kojima se odmaraju noseći ili prevozeći svoje karavanske terete. Između ovog rada i drugoga, objavljenog također u *Senjskom zborniku* osam godina kasnije, *Sveti Juraj – Lopsica i Lopci*, ne postoji nikakva organska veza. Rad je zapravo fascinantna priloga naše prometne integracije, najkraćim putem koji vodi promet, ljude i robu od luke u Sv. Jurju preko najljepšeg prijevoja zvanog Oltari u Otočac, ili na Vratnik, a od njega na staru prometnu arteriju preko Modruša i Ozlja te kroz Panoniju Inferior u Panoniju Superior preko Dunava, Ilirske Bistrice, Katovice pa sjevernim smjerom preko Krakova na Baltik, gdje se trgovalo s najdragocjenijim ukrasnim kamenom poznatiji kao jantar. Njegova trgovina – s više jantarskih putova - privlačila je sve stare narode, napose Liburne na sjevernoj, odnosno Mediteranskoj, obali istočnog Jadrana.

Mirjana Trošelj ide u red suvremenih istraživača velebitskih mirila. Napisala do sada najveći broj radova. U njezinoj bibliografiji nalazimo 6 priloga (objavljeni od 1981. do 2010. godine). Pretežni dio (4 rada) objavljena su u *Senjskom zborniku*. Njezin prvijenac o velebitskim mirilima izlazi u *Senjskom zborniku* 1981/1982. Istražuje mahom jedinstvenu tematsku cjelinu: ukrasi na mirilima, njima je posvetila najveći dio svojih radova. Gledano pak prostorno, orijentirala se, donedavno, na južni Velebit, gdje se ionako nalaze najbolje očuvani reljefni zapisi na uzglavnicama velebitskih mirila. Na njima budno prati geometrijske, astralne i druge motive, među kojima je najčešće ponavlja križ u različitim varijantama i oblicima. Autorica nastoji proniknuti u dekorativni sustav, utvrditi međusobne sličnosti i razlike. Prema mojim neprovjerenim saznanjima izradila je niz otisaka kako bi njihovom sistematikom i prostornim rasporedom ušla u ključ čitanja ovih u svakom slučaju neobičnih reljefa planinskog slikarskog zapisa u kamenu. U svakom slučaju s nestrpljenjem se očekuje njezino prvo sintetsko izvješće o zapisima na velebitskim mirilima.

Kao u svakom velikom istraživanju i ovdje postoje različite zamke. Jedna od njih je udaljavanje od zadane teme i povodljivost za nedovoljno iznijansiranom temom "počivala" u posljednjem radu M. Gavazzia gdje se

"počivala" poistovjećuju s mirilima, zatim širenje spomeničkih velebitskih mirila na Ravne kotare, Bukovicu te nekritički na južne dijelove Dalmacije. Još je veća metodološka i istraživačka zamka u traženju mirila oko Trogira, ili čak u dijelovima Srbije, a sve zbog nepostojanja jasne granice između *mirila* i *počivala*. Tu granicu mora izgraditi sam autor svojim bogatim arheološkim i kulturno povijesnim znanjem. Ravno je gotovo hazardu tražiti mirila ili mirila-počivala u okolici Trogira. Na toj crti držimo se osnovnog pravila: tamo gdje postoji planinsko-stočarski uzdig tamo imamo mirila. U Ravnim kotarima ili Bukovici ne postoji uzdig triju sezona proljetni, ljetni i jesenski bez obzira koliko su zone ispaše udaljene od stalnog boravka matičnog djela nomadskih obitelji. U zonama Ravnih kotara i Bukovice gotovo je nemoguće pronaći ljetne stanove. Tamošnji torovi i kolibe nisu ljetni stanovi! Postoji i niz drugih razloga koji ni iz daleka nisu istovjetni sa zatvorenom velebitskom planinom. U svakoj kulturi (posebno nomadskoj) nameću se pitanja njezine specifičnosti. Ono što ima Velebit nije moguće naći na drugim planinama. On ima svoj specifičan stoljetni život kojega nije ispisao ni jedan statut vlaških katuna. Njega je ovdje ispisala surova priroda života. Donijeli ga vjetrovi Velebita, a čuvaju samo njegove vile. Koliko će članova obiteljske zadruge, obično na dan sv. Jurja, otići s blagom na planinu pitanje je izbora i dogovora u kućnoj zadruzi. Međutim, jedno je sigurno što više, jer na Velebitu nije samo "hodanje" za blagom, gore ih čeka težak posao od poljoprivrede do prerade mlijeka, rad s kožama i vunom. Za sve ima dovoljno posla. Moguće su jezične sličnosti pojmova "mira" ili "mirilo" ali to nije, i ne može biti, razlogom da sličnost s velebitskim mirilima tražimo i potvrđujemo na području Lužnice i Nišave Srbije! Takav postupak otvara pitanje: gdje su nam granice s različitim pojavama, recimo u Srbiji, s pojavama u Hrvatskoj? No, možda je daleko opasniji slučaj s očitim prekrajanjem pojma *Totenrasten*¹⁵ u *Totenraststein*. Prvi upotrebljava M. Gavazzi, potpuno ispravno, u svojoj studiji *Počivala* kao dokaz o raširenosti pojma Počivala u Kranjskoj i Koruškoj. Ali, sada će kolegica M. Trošelj preraditi Gavazzijev termin u novi i podmetnuti ga kao Gavazzijev samo da bi vjerojatno dobio dikciju kamena pa će ga pisati *Totenraststein*.¹⁶ Priča ide dalje, od M. Trošelj termin preuzima A. Faber.¹⁷ Istu priču preuzima pet godina kasnije Marijan Katić.

U radu, *Natpisi i likovni prikazi na velebitskim mirilima* objavljen u prvom zborniku radova o mirilima kao kulturnom fenomenu (2010.), M. Trošelj iscrpno

¹⁵ Usp. M. GAVAZZI, 1978, 203.

¹⁶ Usp. M. TROŠELJ, 1992, 71.

¹⁷ Usp. A. FABER, 1995, 161,2; 169, 170.

razvrstava epigrafsku analizu dijela velebitskih mirila s lokaliteta južnog Velebita. Vrijedno je spomenuti i druge radove također objavljene u ovom zborniku kao primjerice slovenskih arheologa Tome Vinščaka koji povezuje sepulkralnu geografiju Tibeta i Velebita, dok Andrej Pleterški, koji je ujedno i glavni urednik zbornika, objavljuje čak tri članka. U prvom datira velebitska mirila vremenskim sklopom 1717. – 1971., u drugom razmatra grupaciju mirila na lokalitetu Kruščica – Korita dok u zadnjem radu donosi detaljan katalog s opisom i dimenzijama mirila na južnovelebitskom lokalitetu Kruščica – Korita. Njegov zadnji rad mogao bi poslužiti kao korisna podloga za izradu cjelovitog katastra velebitskih mirila bez kojeg nema sustavnog rada na ovom veoma zahtjevnom istraživačkom projektu. Bioarheolog forenzičar Mario Šlaus utvrđuje da mirila nisu označavala duljinu izmjereneog pokojnikovog tijela koje se prenosi na mjesno groblje i time otvara novu dimenziju njihova proučavanja. Vrijedan poticaj daljnjem istraživanju dali su autori Katja Hrobat i Benjamin Štular koji se zalažu za pokretanje zajedničkih međudržavnih projekta u proučavanju sličnih tema, a njih ima na pretek. I prilog Marija Katića, posvećen podrijetlu i značenju mirila pokazuje nastojanje nekih istraživača da se između mirila i kamenih stećaka ublaži postojeća granica, za koju su se zalagali prvi istraživači do A. Glavičića i M. Trošelj. Nastoji se opet nategnuti sličnost između stećaka i mirila a budući da se pojavljuju na istom terenu mirila su – prema njegovu mišljenju - nastala s doseljenjem Bunjevcima (!) pa bi tako bila neki bunjevački *proizvod*, dok su stećci znatno stariji produkt! Zadnji prilog, spomenutog zbornika ispisuje Radomir Jurić o arheološkoj topografiji Tribnja. Skreće pozornost na čestu pojavu da su se uz mirila, ili u blizini njih, sačuvale kamene gomile i gomilice s predrimskim i rimskim grobovima od Sv. Magdalene do Masleničkoga mosta. Autor bi spomenute arheološke spomenike uklopio u turističku trasu: *Aleja mirila* i time planira oplemeniti našu turističku ponudu.

U zaključnom dijelu historiografsko kritičkog osvrtu imamo osobito rijetku priliku zaključiti ovaj osvrt s velikom i reprezentativnom izložbom o tajanstvenim pogrebnim običajima na Velebitu. Izložbu je priredila kustosica Muzejsko galerijskog prostora u Klovićevim dvorima u Zagrebu, Koraljka Jurčec Kos. Njezino svečano otvorenje bilo je u svibnju 2013. godine. Zagreb je imao jedinstvenu prigodu susreta s fascinantnim velebitskim spomenicima: *grobља duša* na velebitskim ljetnim stanovima, a fotografijama Toše Dabca i Radivoja Simovića popraćeni su izloženi predmeti. Ostaje samo jedno pitanje: kada će Rijeka prirediti iscrpnu izložbu o velebitskim mirilima, jer danas u tom gradu žive najbrojniji stanovnici Velebita kao posljednji živi svjedoci tamošnjih prastarih pogrebnih običaja i njezinih osebnih biljega u geografiji svjetskih pogrebnih tradicija. Rijeka se budi, njoj se može vjerovati.

III.

U zaključnom dijelu priloga iznosim nekoliko svojih zapažanja među kojima su dva najvažnija. *Prvo*, kojem narodu pripadaju velebitska mirila – prastari pogrebni običaj duša. *Drugo*, dramatičan susret dvaju rimskih supstrata (Ilira) integriranih s doseljenim Hrvatima zapadno od rijeke Drine i sa Srbima i Bugarima Balkana na razmeđu XV. i XVI. stoljeća, a u sklopu agresije Turskog Carstva. Tu je riječ o vojnom i agresivnom susretu Starobalkanskih i Starohrvatskih Vlaha u ratnom vihoru Turskog Carstva, usmjerenog prema zapadu. U širenju turske moći osnovni cilj bio je akindžijski prodor na drugu stranu Balkana, pljačke, palež, progon i osvajanje zemalja Hrvatskog Kraljevstva te njegovo uključivanje u sklop novoosvojenih zemalja Turskog Carstva¹⁸.

Da bih objasnio pojavu Starohrvatskih Vlaha i Starobalkanskih Vlaha, prije pojave Turaka, potrebno je bar s nekoliko osnovnih crta podsjetiti pažljiva čitaoca na njihovu međusobnu genezu. To je moguće učinit jedino na primjeru Ilira koji su stoljećima nastavali prostor od Alpa do Grčke. U pripremi istraživačkih projekata koji su vodili prema velebitskim mirilima i uz arheološki materijal uže senjske gravitacijske zone - kao i one koja se protezala na južnu Velebitsku padinu do Zrmanje i Krke – A. Glavičić je već zarana zatražio pomoć Radoslava Katičića u rješavanju osnovnog pitanja: koji su najstariji jezici naroda u senjskom i velebitskom Primorju. Našem najboljem poznavatelju predilirske i ilirske tradicije R. Katičiću nije preostao veliki izbor do nekoliko konstatacija. Prvo, da su nam vrlo oskudni podatci o jeziku koji se ovdje govorio prije dolaska Rimljana, dok u skupinu sačuvanih imena idu jedino imena starih gradova uz jadransku obalu od Senije (Senja) te imena otoka s njihovim gradovima, zatim imena dviju najvećih rijeka Raše i Zrmanje. Nažalost, prema njegovoj konstataciji, nije nam sačuvano ni jedno ime brda i drugih uzvisina u neposrednoj blizini jadranske obale, izuzev imena dvaju naroda: Liburna i Japoda. Prvi su živjeli uz morsku obalu, drugi u njezinoj udaljenosti. Uz imena mjesta nije moguće ništa drugog reći, čak ni za najpoznatiji grad Seniju. O trgovačkom prometu postoje neke zabilješke o trgovini s Grcima, tj. preko njihovih jadranskih kolonija te o prijevozu jantara iz baltičkih nalazišta. O kopnenim putovima koji su se slijevali prema Jadranu

¹⁸ U ovom se radu uz *Osmansko Carstvo* i *Osmanlije* rabi i naziv *Turci* i *Tursko Carstvo*. U nas se udomačio izraz *Turci* i *turski*, premda znamo da je turski narod bio samo jedan od velikog broja naroda Osmanskog Carstva. Zajednička spona toga heterogenog Carstva bila je dinastija Osmanlija, po kojoj se ono nazivalo gotovo kao što se i Habsburška Monarhija nazivala po svojoj dinastiji.

također nema pouzdanih tragova osim, dakako, samo pretpostavki. Ali, zato postoji dovoljno naznaka da su grčki brodovi već zarana plovili do Starigrada ispod Velebita. Odgovarajući na pitanje gdje su bile granice Liburna i Ilira, a gdje granice njihovih jezičnih dodira, tu su vijesti također nepouzdana. Prema jednima, Liburni su živjeli istočno od Zrmanje do Krke i Skradina, a prema drugima čak do granice s Histrima na rijeci Raši. Međutim, ostaje činjenica da je iskonsko područje Liburna bilo između Zrmanje i Krke. Gledano dugoročno na obali ispod Velebita postojale su točke jezičnih dodira između Japoda i Liburna. No, prema tumačenjima R. Katičića, ostaje i dalje otvoreno pitanje koliko je bio srodan jezik Japoda s jezikom *pravih Ilira na jugoistoku*, ali je vjerojatno bio *sasvim blizak* dijalektima *Delmata i Panonaca* na sjeveru.

Ne ulazeći u daleku prošlost povijesno najstarijih naroda Liburna i Japoda koji su stoljećima živjeli uz obalu velebitskog Podgorja sve do planinske vododjelnice Velebita, koja u dužini oko 150 km, nikada nije bila stalna granica između ova dva naroda. U svojoj dugoj povijesti oni se više međusobno nadmeću nego ratuju. Karavanskim putovima koji su - prema istraživanjima M. Zaninovića - izlazili, svaki za se, iz pet liburnijskih gradova u velebitskom Podgorju: *Senia, Lopsica* (Sv. Juraj), *Stinica, Vegia* (Karlobag) i *Argyruntum* (Starigrad Paklenički) spajali su japodska naselja koja mahom kupuju ili razmjenjuju sol, prijeko potrebnu robu u životu japodskih stočara. Njihova naselja protežu se na sjever, sve do rijeke Une i naselja između Velike i Male Kapele i Modruša. No, od Senije do Argirunta, s nešto udaljenijim Ninom i njegovom drugom velikom solanom, strujao je trgovački promet uzduž pomorskih podvelebitskih gradova, povezujući u jedno gospodarsko tkivo i susjedne otoke: Krk, Rab i Pag. S južnom padinom Velebita oblikuje se, tijekom stoljeća, na ovom prostoru jedna zajednička gospodarska cjelina koja će preživjeti sve povijesne mijene koje nisu uspjele do kraja razoriti veliku tradiciju velebitskih mirila koja svoj korijen ima, vjerojatno, još u predrimskom povijesnom razdoblju.

Rimsko osvajačko uplitanje u prilike s druge strane Jadranskog mora, a s očitom namjerom da rimsku vlast i rimsku građansku civilizaciju prenese daleko na istok, sve do druge najveće rijeke Dunava, započinje poznati rimski triumvir Oktavijan u 35. godini prije Krista. Rimske legije okupljaju se u Seniji i na području današnje Senjske drage, pristizale su lađama preko mora i kopnom preko Histrije i Trsatike. Prema ocjeni M. Zaninovića, izbor Senije kao polazne točke za okupljanje rimskih legija bio je krajnje racionalan zbog stoljećima najpoznatijeg puta od Jadrana prema unutrašnjosti a koji je vodio preko Vratnika.

Zapadno od Balkana postoje i danas samo dva trgovačko - prometna prijevoja s imenom Vratnik. Jedan je sarajevski a može se i danas vidjeti sa sarajevske Baš Čaršije. Ako se okrenete prema sjeveru pred vama je poznata *Višegradska kapija* a malo iza nje *sarajevski Vratnik*. Od njega i danas vodi trgovački put na Višegradsku ćupriju - most preko Drine.

Grad Senj još uvijek ima povoljnu priliku da ovjekovječi *svoj Vratnik* s imenom nove petlje na budućoj Jadransko – jonskoj autocesti koja će se ovih godina graditi iznad starog senjskog Vratnika. Mogla bi se zvati Oktavijana-Vratnik kao spomen na stari trgovački put koji je stoljećima bio najkraća trgovačka prometnica između sjevera i juga te na rimskog vojskovođu koji prenosi granice Rimskog imperija preko Vratnika do Siscije – Siska, osvaja posjede Ilira do Drine na istoku da bi na taj način omogućio romanizaciju svih zatečenih naroda, uključujući u to kolo Liburne, Japode i Ilire. Taj veoma složen integracijski proces imao je nešto ubrzaniji ritam tek poslije konačnog sloma zasebne političke i vojne moći starih Ilira, nekad velikog i moćnog naroda koji je živio ispod velikog luka od stare rimske provincije Norik do granice s Grcima na Balkanu. Poraz njihove kraljice Teute (229. god. pr. Kr.) ubrzat će proces romanizacije toga nekad najvećeg naroda od Jadrana do Panonije i od Norika do granice s Grčkom na jugoistoku Balkana. Važne integracijske i romanizacijske poluge bile su latinski jezik i pismo kojeg donose rimske legije te rimska božanstva s institucijama vlasti i jedan zajednički *ius civili* i rimski kodeks s *Pax Romana*.

U procesu novih velikih seoba naroda koji pristižu najvećim dijelom s istoka, a među kojima važan udio imaju Slaveni - zajedno s Hrvatima - mijenja se još jednom, ponovo iz temelja, stara etnička slika velikog Rimskog Carstva koje je kroz nekoliko stoljeća pokrivalo skoro sve zemlje današnje Europe. Novi slavenski narodi, na ruševinama zapadnoga Rimskog Carstva i u granicama istočnoga Rimskog Carstva (Bizanta), oblikuju nove države i podižući nove etničke limese koji su sačuvani manje-više sve do danas. U okvirima jednoga i drugoga Carstva ponavlja se stari proces *romanizacije*, kojeg je na našim prostorima inicirao Rim, s vojnim pohodom Oktavijana protiv Ilira, 35. godine prije Krista. Taj će proces, sada, u potpuno izmijenjenim okolnostima i s potpuno drugim ciljevima, tijekom VII. i VIII. stoljeća, započeti provoditi doseljeni Hrvati nad preživjelim narodima razorenoga Rimskog Imperija.

I opet će početi sve ispočetka. Doseljeni Hrvati koji su kroz VII. i VIII. st. postali zaseban politički i vojnički narod započinju, poput Rimljana nekada, s veoma složenim procesom kristijanizacije i kroatizacije zatečenih rimskih romaniziranih naroda koji se sklonio ili u planine ili u tvrde gradove. Rezultat

nove integracije, tj. etničkih prožimanja, mahom na planinskim arealima, gdje se sklonio veći dio romaniziranog naroda, dok je druga zona u koju se sklanjao zatečeni romanizirani narod bio antički grad na istočnoj jadranskoj obali. Novu integracijsku pojavu u nas i na Balkanu moguće je pratiti kroz prirodnu i spontanu komunikaciju između doseljenih Hrvata i doseljenih Srba kao novih gospodara zatečenih romaniziranih naroda propalog rimskog imperija. Na jednoj i drugoj strani: i Hrvati i Srbi, nazivali su zatečene romanizirane narode zajedničkim imenom Vlah i Vlasi. Među Hrvatima i Germanima postojao je običaj da se svaki nepoznati narod nazove jednom riječju *Vlah* ili za većinu njih *Vlasi*. Taj su običaj primijenili i Hrvati i Srbi prema njima nepoznatom rimskom narodu. Nazvali su ih jednostavno *Vlasi*. Tako su na jednoj i drugoj strani, u novom integracijskom procesu pod vrhovništvom Hrvata i Srba nastali na Balkanu i izvan njega *Starohrvatski Vlasi*, a na drugoj strani Balkana *Starosrpski Vlasi*.

U okvirima pak dviju zajednica slavenskih naroda na Balkanu, tj. među Srbima i Bugarima, nastaju tijekom stoljeća Starosrpski i Starobugarski Vlasi. Dok na zapadnoj strani, nekada moćnog Rimskog imperija, imamo novi kroatizirani narod poznat kao Starohrvatski Vlasi, koji su živjeli po dužini cijeloga velebitskog grebena, zatim od Zrmanje do Promine i Svilaje, između Dinare i Mosora te između Biokova i Imotskog.

Prema tome, u sklopu spomenutih mijena, uzrokovanih seobama naroda u VI. i VII. stoljeću s velebitske pozornice nisu do kraja nestali stari Iliri, Japodi i Liburni. Oni ovdje nastavljaju svoj životni ritam pod okriljem i zaštitom novog gospodara, prolazeći kroz veoma složene integracijske procese. Njihovo postupno stapanje s Hrvatima u jedan narod ovisio je prije svega o stupnju međusobne izmiješanosti koja je u svakom slučaju bila znatno manja od one u gradovima na jadranskoj obali. Živeći stoljećima svojim osebujnim planinskim životom, sačuvali su stari romanizirani narodi dio svoje tradicijske kulture i religije. U sklopu njihove autohtone tradicije skriva se, svakako, i geneza velebitskih mirila, toga prastaroga pogrebnog običaja na Velebitu. U toj dugoj tradiciji treba tražiti i genezu velebitskih mirila.

Ni stoljetna manja doseljavanja i odseljavanja na južnoj velebitskoj padini nisu narušila, bar ne u većoj mjeri, opstojnost smrti uz mirila na ljetnim pastirskim stanovima. Pokraj njih i u tišini visoke planine stanovnici Velebita i njegovi stočari provode svoj pastirski obred opraštanja od duše pokojnika iskazujući na taj način svoju staru vjeru i poštovanje prema pokojniku. Mjereći njegovo mrtvo tijelo želi se zapravo izmjeriti sva dobrotu koju je pokojnik učinio prema sebi i drugima živeći na velebitskom uzdigu.

Potrebno je, istraživački, biti veoma osjetljiv prema sličnoj pojavi mirila na najbližem prostoru istočnih i južnih dijelova (Bukovice i Ravnih kotara), tj. u neposrednom susjedstvu Velebita. Tu se također nalaze, ako ne isti, ono ipak najbliži oblici *grobova duša*, grobova nalik onima na Velebitu, dakako, prije dolaska u ove krajeve Starobalkanskih Vlaha u sklopu osmanske agresije na Hrvatsku. Prema tome, valja nam biti popustljiv prema postojanju mirila i na području Bukovice i Ravnih kotara, ali ni u kom slučaju popustljiv prema tvrdnjama da ih podižu doseljeni Starobalkanski Vlasi, u vrijeme i poslije turske agresije na Hrvatsku. Oni nikada nisu imali kulturu dvojakog pokapanja svojih mrtvih, niti podizanja posebnih mirila samo za dušu pokojnika. Prema tome, teza da tamošnja rijetka mirila pripadaju doseljenim Srbima ravna je znanstvenoj fantastici. Vrijeme njihova postanka pripada vremenu prije dolaska Starobalkanskih Vlaha i Turaka kao zajedničkih nahrupitelja na zemlje Hrvatskog Kraljevstva.

Poslije pojave prve monografije u nas Z. Mirdite, s prepoznatljivim naslovom: *Vlasi – Starobalkanski narod*, (2009). više ne bi smjelo biti lutanja i nevjerice u postojanje posebnog etnikuma na Balkanu i njegove zapažene uloge u povijesti Bizanta i Turskog Carstva od vremena bizantinskog cara Basilija II., osobito nakon njegovih ratnih uspjeha u ratu s Bugarima (1014.-1018) i priključenja poražene Bugarske Bizantinskom Carstvu. Međutim, gledano iz perspektive povijesti Starobalkanskih Vlaha i njihova udjela u povijesti Bizantinskog i Osmanskog Carstva potrebno je istaći i postojanje zasebne crkvene organizacije Vlaha na Balkanu u okviru novoosnovane zasebne Vlaške episkopije u Vranju za sve Vlahe na Balkanu a pod jurisdikcijom bugarske arhiepiskopije u Ohridu. Znatno kasnije, tragom naraslih crkvenih i pastoralnih potreba, osnovane su još dvije nove eparhije za vlaški Starobalkanski narod: jedna u Lerini, koja je pokrivala potrebe Vlaha u Grčkoj, i druga u Prilepu, za potrebe Starovlaškog naroda u Makedoniji. Veliki broj srpskih vladarskih povelja također svjedoče o Vlasima kao potpuno različitom etničkom elementu u okviru zajedničke srpske države. Među značajnima, istovremeno i zasebnim vlaškim etničkim grupacijama, spominju se još i Vlasi u Starom Vlahu, kraj između Drine i Lima, ili pak na Vlahiji u Bosni. Među drugim značajnim balkanskim Vlasima spominju se i Balše, vladari Zete, u drugoj polovici XIV. stoljeća.

U Hrvatskoj su Vlasi (u 14. st.) poznati i pod imenom Morlaci i Čići, koje susrećemo u 14. st. u Istri. Dio Vlaha, i u Hrvatskoj i u Srbiji, ovisio je o kralju zbog čega se zovu *kraljevski Vlasi*. Hrvatski povjesničar Ivan Lučić (Lucius) u knjizi *De regno Dalmtiae et Croatiae libri seks* (objavljena u Amsterdamu 1666.) na više mjesta govori o Starohrvatskim Vlasima. Oni se u

Dalmaciji pojavljuju pod imenom Morlaci kao stari naziv za stanovnike dalmatinskog zaleđa i dijela jadranske obale. Tu je zapravo riječ o složenici od Maur (crn) i (V)lah, ili u pučkoj komunikaciji Crnogunjci. Tako ih je zvao i znatno kasnije u drugoj polovici 18. st. opat Alberto Fortis (Padova 1741. – Bologna 1803.) i drugi pisci starije povijesti. Djelo je u prigodi 100. godišnjice prvotiska objavljeno u hrvatskom prijevodu 1984. godine. Govori o narodu koji je kao nomadski Vlasi stočari živio prvotno u Dalmatinskoj zagori i njezinu zaleđu i u Hercegovini sve do Livna. Pred pojavom Turaka, na razmeđu XV. i XVI. stoljeća raspršio se morlački svijet prema sjeveru do otoka Krka, a odatle je jedan dio dopro čak do Istre.

U zaključnom razmatranje problematike romaniziranih Ilira i s njima povezanih ličkih Starohrvatskih Vlaha, vjernih nastavljača i čuvara velebitskog kontinuiteta u podizanju i očuvanju tamošnjih mirila, potrebno je istaći još nekoliko važnih sastavnica iz njihove znatno šire povijesti. Prema dostupnom arhivskom gradivu imali su stanovnici Velebita još u 15. stoljeću svoje vlastite zakone, čak i svoje posebno sudište, poznatije kao "Vlaški sudski stol". Hrvati su ovdašnjem preživjelom rimskom narodu još u početnim stoljećima svoga doseljenja dali novo zajedničko ime Vlasi. Institucije zemalja Hrvatskog Kraljevstva imenuju svoje Vlahe riječima: *Starohrvatski Vlasi* ili *Kraljevski Vlasi*. Njihova druga bitna razlika prema Starobalkanskim Vlasima Bizantinskog Carstva ili Balkana, ogleđa se u činjenici da su naši velebitski, cetinski i druge manje grupacije Vlaha u nas bili katolici i pripadali biskupijama Katoličke crkve u Hrvatskoj, dok su Vlasi s područja Istočnog Rimskog carstva, tj. Balkana, pripadali istočnoj, odnosno Pravoslavnoj crkvi.

Međutim, između nekoliko grupacija Starohrvatskih Vlaha koji su odreda živjeli na planinskom jadranskom masivu od Senjske drage i njezina Vratnika do Bekijskog polja i Imotskog, postojala je čvrsta organska veza i pastirsko zajedništvo života. Njezina je vrijednost tim veća jer se zasniva na stoljetnim tradicijama koje su omeđene s oko dvije tisuće godina postojanja. One u sebi skrivaju nomadski način života u kojem prevladava sitno blago: ovce i koze te magarci i mule, prijeko potrebne u karavanskom prijenosu robe od morske obale na Jadranu prema unutrašnjosti i obrnuto. Prema našem shvaćanju tu je i uzdig kojega obvezatno prakticiraju poglavito stočarski nomadi na južnoj padini Velebita. Tu je dosegno najduži neprekinuti vijek trajanja. U europskim relacijama zagašen u nas već u prvim godinama poslije Drugog svjetskog rata.

Kada je u pitanju istraživačka metodologija Fernanda Braudela (1902.-1985.), jednog od najvećih znanstvenika iz oblasti socijalne povijesti, može se slobodno tvrditi da smo se do sada malo ili ograničeno služili rezultatima njegovih istraživanja i njegovoj početnoj tezi: *sve počinje na brdima*. U svom

znamenitom djelu, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II*, španjolskog vladara (1556.-1598.), provodi temeljitu analizu Sredozemlja, ali ne kao jedno, nego kao *skup mora* u koji se uklapa i naše Jadransko more, kao nesumnjivi dio Sredozemlja. Planinski prostor koji okružuje Sredozemlje okrenut je prema sebi, na njemu se sve proizvodi bez obzira na cijenu. Planina pruža stočarima sigurnost jer je njezino prirodno bogatstvo zajedno sa zemljom *res nullius*. Na planini nema feudalnog sustava, ona je u zakonodavstvu feudalizma *ničija zemlja*. Sve pruža, a stanovnik nije opterećen feudalnim davanjima. Planina pruža i relativnu sigurnost pred osvajačima, a ujedno je i utočište pred različitim neprijateljima i osvajačima. Doduše, zbog svoje zatvorenosti u njoj se zadržavaju i duže traju poneki običaji koji su neprimjereni ravnici i civilizacijskim dostignućima na njoj. Tome pridonosi i činjenica da su se gotovo sve države Sredozemlja vrlo blago odnosile prema nomadskom stočarstvu, premda ono olako ugrožava trud ratara. Na drugoj pak strani između Starobalkanskih Vlaha i ravničarskih država na Balkanu vladali su potpuno drugačiji odnosi između tamošnjih Vlaha i zemljišne aristokracije, koja je u institucijama feudalnih država imala moćnog zaštitnika. U poznatom geografskom dualizmu Hrvatske¹⁹ zbog visokih planina, duž cijele jadranske obale, i nemogućnosti transporta roba na relaciji jug – sjever i obrnuto imali su naši stočari, uz obalu Jadrana, važnu ulogu povezivanja između mora (Sredozemlja) i unutrašnjosti, sve do turske agresije koja počinje na razmeđu XV. i XVI stoljeća.

Nema dvojbe da je život na Velebitu - u kontinuitetu - od Japoda i Liburna do Ilira i kasnije Starohrvatskih Vlaha, sa svojim uzdigom i proljetnim planinskim *ojkanjem*, kao oglašavanjem kolektivnog poziva da se krene s tzv. prve ploče, utisnuo njegovu stanovništvu kroz stoljeća snažan pečat i stvorio neizbrisivu tradiciju. Njegov početak bio je u rano proljeće, a veže se najčešće uz dan sv. Jurja, kada se Velebitom prolamalo pozivno i uzvišeno ojukanje starohrvatskih Vlaha. Kreću svi, nose sve: svoje proizvodne "strojeve": kosire, srpove, keramičke lonce, stapove, razno sjemenje za proljetnu sjetvu i potrebne alatke da bi gore na planinskom uzdigu organizirali svoju autohtonu proizvodnju baziranu na mlijeku, vuni, mesu, ovčjoj koži i ratarskim proizvodima, kojima dobra zemlja velebitskih dolčića i đuliba pruža povoljnu

¹⁹ On će u nas trajati stoljećima, sve do probijanja tunela kroz Velebit i gradnje moderne autoceste koju smo od milja imenovali *Dalmatina*. U prometnom sustavu Hrvatske to je za nas bio najveći prijelomni trenutak kada prvi put u dugoj povijesti Lijepe naše nestaje geografski dualizam, tj. nepovezanost između jadranskog, odnosno sredozemnog, dijela Hrvatske i njezina sjevernoga zaleđa.

mogućnost sjetve i žetve. Velebitski Vlaji imaju svega u izobilju, Velebit je *res nullius*, sve daje a porez se ne plaća.

O velebitskoj Planini u trenutku kada se na njoj i oko nje odigrao zaista dramatičan ratni susret Starobalkanskih i Velebitskih Vlaha, napisan naš prvi roman iz pera Petra Zoranića s naslovom *Planine*, 1536. godine, koji će u našoj književnosti trajno ovjekovječiti taj prvi ratni zagrljaj između nekada jednog te istog naroda. Iz svega što je do sada rečeno potpuno je razvidno da ime našeg prvog romana nije nastalo slučajno. Planina je stoljećima bila - u maniri F. Braudela - Carstvo slobode, mjesto od kuda je sve počelo. Ona pružala stočarima neizmjerne besplatne resurse od ranog proljeća do prvih jesenskih hladnih vjetrova. A sada u velebitsko planinsko *Carstvo* naših stočara ulaze opaki i krvoločni vukovi, kako P. Zoranić nazivlje Turke i njihove vjerne saveznike Starobalkanske Vlahe.

Nakon pada Beograda 1521. prve vlaško akindžijske bujice stižu u Hrvatsku preko velikih kraških polja Hercegovačkog sandžaka do Livna, a odatle livanjskim, glamočkim i kroz Grahovo polje, slijedi spuštanje Starobalkanskih Vlaha preko Grahova, Strmice, zatim danas legendarnom rijekom Butižnicom na kninsku ploču, gdje zajedno s Turcima zauzimaju 1522. Knin, hrvatsku srednjovjekovnu prijestolnicu i razlijevaju se dalje u dva osnovna pravca: jedan prema Zadru, odnosno Obrovcu i Ravnim kotarima, dok je drugi pravac vodio turske osvajače u planinsko područje Ličkog polja, preko ličkih vrata i sjeverne Velebitske padine. Samo par godina kasnije pada Krbava (1527.) i Lika (1528)²⁰. I dok je Europa kretala u svoju kolonizatorsku atlantsku avanturu, ili dok se na Balkanu dopuštalo Turcima da postanu integralni dio državnog sustava Europe, ili dok je Split kao velika renesansna metropola na Jadranu postao popuno izoliran od svog zaleda jer su mu Turci zavladao Bosnom iz njega - s ruba zapada - snažno progovara Marko Marulić u pismu papi Hadrijanu VI., u kojem 1522. izvještava njega i tadašnju zapadnu europsku javnost o nesrećama koje su snašle njegov narod i predlaže zajednički pohod kršćanskih vladara protiv Turaka.

Koji desetak godina kasnije u Zadru (1536.) Ninjanin Petar Zoranić piše svoje *Planine* koje su satkane od jednostavnih priča naših planinskih i Starohrvatskih velebitskih Vlaha. Njegovo djelo, a zapravo naš prvi roman, prepun je čudnih bića, vila i vilenjaka, ili posve običnih pastira i pastirica. Međutim, u Zoranićevoj svetoj *Planini* sada se čuju *vukovi*, divlji osvajači i progonitelji, koji dođoše preko Hercegovačkog sandžaka. Stanovništvo *Planine* ne primivši pomoć ni otkuda sprema se nažalost na seobu, postavši već zarana

²⁰ Više o tome usp. radove Vjekoslava Klaića, *Knin za turskog vladanja* i drugi njegov rad *Pad Obrovca i Udbine i Jajca*.

dio velike hrvatske dijasporne koja će potrajati tijekom cijelog Stogodišnjeg hrvatsko-turskog rata (1493. – 1593.).

U prvim valovima hrvatske dijasporne nestaje veći broj naših Starohrvatskih Vlaha. Njihova nova naselja otkrio sam 1970. izučavajući seobe Hrvata u zapadnu Ugarsku, Donju Austriju, Slovačku i Moravsku. Na obroncima Kisečke gore, točnije između rijeke Pinke i Kisečke gore, stisnulo se čak 14 njihovih sela. Tu Starohrvatski Vlasi Like osnovaše, već u prvim decenijama hrvatske dijasporne, novu zajednicu koja se već tada zvala "Vlahija".²¹ Tu se u bijegu pred Turcima naseliše Starohrvatski Vlasi koji su još u XIV. st. imali svoje zasebno sudište i svoj Vlaško - lički sudski stol i svoje vlaške zakone. U regionalnoj karti zapadne Ugarske i na današnjoj karti Burgenlanda – Gradišća, njihova životna zajednica ponosno nosi svoje staro ime "Vlahija", iako najveći dio njih još uvijek ne zna otkuda potječu ni kako je bila uzbudljiva njihova povijest, napose u interpretaciji velikog znanstvenika F. Braudela. Pa ipak prema pisanju tjednika Gradišćanskih Hrvata: *Narodne Novine*, od 10. siječnja 2014., naša *Vlahija* u Gradišću s ponosom njeguje svoju muzičku i pjevačku tradiciju s najjačim društvom koje se također zove "Vlahija". Ono je koncem 2013. slavilo svoju 20. godišnjicu postojanja. Na ovom mjestu vrijedno je zabilježiti još jedan dragocjen podatak iz povijesti iseljenih Starohrvatskih Vlaha. O njima je napisala disertaciju naša poznata etnologinja Nives Beljak. Tema njezina rada stavlja u središte istraživačke pozornosti poljoprivredno nazivlje različitih alata i "strojeva" u donedavnoj upotrebi. Bit će svakako uzbudljivo izvršiti usporedbe s današnjim nazivljem u Lici i na Velebitu, tj. u zemlji njihovih pradjedova.²²

U zaključku svoga priloga rekao bih ovo. Potrebno je žurno započeti s izradom dviju paralelnih kartografija: karta velebitskih mirila i karta ilirskih velebitskih gradina. To je svakako veliki zadatak, ali njega je moguće izvršiti jer Rijeka se budi. Ona danas može suvereno ući u Velebit putem svojih znanstvenih sveučilišnih institucija na tzv. dvojna vrata.

Jedna su posebni znanstveno – istraživački projekt o velebitskim mirilima, koja u svjetskoj geografiji pogrebnih tradicija zauzimaju vodeće mjesto. Druga vrata su izrada karte ilirskih arheoloških gradina na Velebitu. Potrebu je zatražiti pomoć Senjskog gradskog muzeja i gospođe Ane Lemić, koja je nakon 20 godina mukotrpnog rada izradila i objavila sličan projekt i koja bi na ovom planu mogla biti od silne koristi.

²¹ M. VALENTIĆ, 1991, 14.

²² Disertacija Nives Beljak obranjena je na Filozofskog fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 6. ožujka 1992. godine s naslovom *Tradicijska kultura Gradišćanskih Hrvata s osobitim obzirom na poljodjelsko oruđe*. Čuva se na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Broj disertacije, 756.

Druga vrata jedino može otvoriti također Rijeka. Ona danas jedina može okupiti gotovo sve preživjele starije stanovnike Velebita u nekoliko malih *radionica*. Oni su danas jedini živi svjedoci zadnjih velebitskih mirila i svojevrsnog velebitskog dvovjerja. S njima treba - metodologijom oralne povijesti - izraditi povijesno – etnografski zapis. Svaki od njih može poslužiti kao pouzdani kazivač o jednom ili više segmenata velebitskih mirila i dvostruka pokopa na Velebitu. Kada je pak riječ o tim *malim radionicama*, nastat će vjerujem pravi arhiv jedne oralne povijesti dragocjenih vrijednosti. Na žalost, tu vrijeme nije nikome saveznik. Gubimo nepovratno ljude s Velebita koji sada u najvećem broju žive u Rijeci. Oni najbolje znaju priču zašto su u prvim godinama poslije Drugog svjetskog rata morali otići s Velebita – svete Planine našeg Petra Zoranića.

Kada je pak riječ o gradu Senju i njegovu Muzeja, očekujemo s jednakim razlogom da će ove dvije središnje institucije čim prije prijaviti dragocjenu velebitsku baštinu UNESCO i zatraži za nju međunarodnu zaštitu. Na toj crti postoji realna prigoda da se namiri dug prema velikoj hrvatskoj i svjetskoj kulturnoj baštini na Velebitu. Od Senjskog muzeja očekuje se također najaktivnije sudjelovanje u prijeko potrebnoj suradnji s riječkim znanstvenim i drugim institucijama u realizaciji projekata koji smo samo uvjetno nazvali projekt jednih i drugih vrata.

Literatura

- Šimo BALEN, *Jablanac* (1179.-1979.) Povijesna skica prigodom 800. obljetnice, Zagreb, 1979.
- Vitomir BELAJ, *Hod kroz godinu. Mitska pozadina mitskih narodnih običaja i vjerovanja*, Zagreb, 1998.
- Fernand BRAUDEL, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, Zagreb, 1998, sv.1-2, Zagrebački Antibarbarus.
- Aleksandra FABER, Život velebitskih stočara i njihov odnos prema smrti (Razmatranje uz mirila), *Senjski zbornik*, XXII, Senj, 1995, 157-170.
- Aleksandra FABER, Život na velebitskoj visoravni u pretpovijesno doba (Veliko Rujno), *Senjski zbornik*, XXVII, Senj, 2000, 15-44.
- Aleksandra FABER, Sveti Juraj – Lopsica i Lopci, *Senjski zbornik*, XXX, Senj, 2003, 629-648.
- Branko FUČIĆ, Prikaz pogrebnog obreda velebitskog gorštaka, *Bulletin JAZU*, 6. travnja 1958.
- Milovan GAVAZZI, Počivala, *Vrela i sudbine narodnih tradicija, Etnološke studije i prilozi iz inozemnih izdanja*, Zagreb, 1978.
- Ante GLAVIČIĆ, Mirila i počivala na Velebitu (I), *Senjski zbornik*, VIII, Senj, 1980, 197-210.

- Ante GLAVIČIĆ, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (VI), *Senjski zbornik*, X/XI, Senj, 1983/1984, 7-23.
- Radoslav KATIČIĆ, Najstariji jezici i narodi u Senjskom primorju, *Senjski zbornik*, III, 1967/1968, 46-53.
- Radoslav KATIČIĆ, Naša stara vjera, *Hrvatska revija*, 4, XIII, Zagreb, 2013, 50-57.
- Vjekoslav KLAJIĆ, Knin za turskog vladanja (1522-1688), *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*, NS, 15/1928, 257-262.
- Vjekoslav KLAJIĆ, Pad Obrovca, Udbine i Jajca, prilog za hrvatsku povjesnicu godine 1527-1528, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko dalmatinskog zemaljskog arhiva*, 7/1905, 53-69.
- Ivan KRAJAC, Mirila, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, JAZU, knj. XXIX, sv. 2, Zagreb, 1934.
- Ana LEMIĆ, *Sela i stanovi na Velebitu – Svjedočanstva života od nastanka do nestanka*, Zagreb, 2013.
- Zef MIRDITA, *Vlasi starobalkanski narod*, Zagreb, 2009.
- Josip POLJAK, *Planinski vodič po Velebitu*, Zagreb, 1929.
- Josip POLJAK, Velebitska mirila, *Lički kalendar za godinu 1937*.
- Mirjana MATIJEVIĆ-SOKOL, Povijesna svjedočanstva o Senju i okolici, Antički izvori, *Senjski zbornik*, XXI, Senj, 1994, 25-40.
- Mirjana TROŠELJ, Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima na području Starigrada-Paklenice (I dio), *Senjski zbornik*, IX, Senj, 1981/1982, 115-148.
- Mirjana TROŠELJ, Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima na području Selina (II dio), *Senjski zbornik*, X/XI, Senj, 1983/1984, 59-72.
- Mirjana TROŠELJ, Prilog istraživanju velebitskih mirila, *Senjski zbornik*, XIX, Senj, 1992, 69-72.
- Mirjana TROŠELJ, Osvrt na neke osobitosti mirila na Velebitu, *Senjski zbornik*, XIX, Senj, 1992, 73-80.
- Mirjana TROŠELJ, Prilog proučavanju i zaštiti mirila na Velebitu, *Paklenički zbornik*, I, Starigrad-Paklenica, 1995.
- Mirjana TROŠELJ, Natpisi i likovni prikazi na velebitskim mirilima, Mirila: kulturni fenomen, *Studia mytologica Slavica – Supplementa; Supplementum 3*, Ljubljana, Inštitut za arheologiju ZRC SAZU, 2010.
- Mate SUIĆ, *Antički grad na istočnoj obali Jadrana*, Zagreb, 1976.
- Mirko VALENTIĆ, O etničkom korijenu hrvatskih i bosanskih Srba, *Časopis za suvremenu povijest*, XXIV, (3) Zagreb, 1992, 1-21.
- Mirko VALENTIĆ, Temeljne značajke povijesti Vojne krajine, *Povijesni prilozi*, 10, Zagreb, 1991, 3-36.
- Mirko VALENTIĆ, *Gradišćanski Hrvati od XVI. stoljeća do danas*, Zagreb, 1970.
- Mirko VALENTIĆ, *Kameni spomenici Hrvatske od XIII. do XIX. stoljeća*, Zagreb, 1969.
- Marin ZANINOVIĆ, Antička naselja ispod Velebita, *Senjski zbornik*, VIII, 1980, 187-196.

Marin ZANINOVIĆ, Stanovništvo velebitskog podgorja u antici, *Senjski zbornik*, X/XI, 1983/1984, 29-40.

Marin ZANINOVIĆ, Liburnia militaris, *Opuscula arhaeologica*, 13, Zagreb, 1988, 43-60.

Marin ZANINOVIĆ, *Naselja i teritorij u antici Hrvatskog primorja*, Izdanje Hrvatskog arheološkog društva, sv. III, Zagreb, 1989.

THE VELEBIT MIRILO IN THE RESEARCH OF ANTE GLAVIČIĆ AND OTHERS AND SEVERAL THEMES ABOUT THE PEOPLE WHICH THE VELEBIT MIRILO BELONG TO TOGETHER WITH THEIR DUAL FAITH

Summary

In the centre of the research is the southern slope of Velebit, its rise of “two worlds” of Velebit’s cattle breeders: the living space in winter and summer space rises with the Velebit summer homes. The research interest was focused on the unique funeral tradition, known as the Velebit *mirilo* in zones of summer cattle-breeding and agricultural economy. The first information about the *mirilo* as “graves of the soul” become known in 1929 and so the first part of the study wishes to inform the attentive reader about the numerous works which were created in the large time span of almost a hundred years. The oldest contributions (J. Poljak and I. Krajač) have truly lasting value. Their records (1929-1934) are based on the authentic testimonies of the elderly residents, the last witnesses of the funerals, of the deceased around the summer Velebit homes. Long ago the moment was already apparent that in historical sciences there was a need for a historiographical critical review of the works of the double funerals of Velebit’s cattle breeders: one about the *mirilo* and another about the burial places. Aware of the published works about the centuries-old nomadic life on Velebit and its *mirilo* discussions in this paper are limited only to the most important parts of individual research contributions, questioning more what should be done and less about how it is done. One of these questions is to which people the genesis of the unique Velebit funeral culture in the summer habitat of Velebit’s slopes belongs. On the same lines the same question is discussed about similar phenomena around the world and the similarities in Europe in some parts of the Alps, whilst it is even stronger in Tibet, Nepal and Asia. In the concluding part of the work there are several new observations, amongst which the most important are: to which people do the Velebit *mirilo*, the ancient funeral custom of the soul, belong: this is to do with old Illyrians, a substrate of Romanised Illyrians, who the settled Croats over the first two centuries of their settlement Croatisized and Christianised, giving them the new name of Old Croatian Vlachs, of course of the Catholic faith. The genesis of the Velebit *mirilo* obviously belonged to them. They already had their own early “*počivala*” as a place where they rested carrying or transporting loads from the sea towards the north and vice versa, as the most knowledgeable people of the Velebit caravan routes towards the Adriatic and Mediterranean. On the other side, i.e. in the Eastern Roman Empire, from the pre-Roman historical period all the way to the appearance of the Turks, there was living and working a second substrate of Romanised Illyrians from the Balkans, i.e. from the region of the Byzantine and Turkish Empire. In historical science this other substrate of Romanised Illyrians was known as the Old Balkan Vlachs. Petar Zoranić writes our first novel with the title *Planine*, in 1536, at the moment when on the Velebit Mountain and around it a real dramatic war game was being played out of Old Balkan and Old Croatian Vlachs, in the time of Turkish aggressions.

Keywords: Velebit *mirilo*, resting places, Illyrians, Romanised Illyrians, Croatisized Illyrians, Vlachs, Old Croatian Vlachs, Old Balkan Vlachs